

מחקרים במנהגי ליל ניט"ל

הרב אלי' מטוסוב

מערכת "אוצר החסידים"

ספרים אודות "ניט"ל"

קיימים מאמרים רבים אודות ליל ניטל, זמנו מקוריו וטעמיו ומנהגיו.

רישום כל הקונטרסים ומאמרים בענין זה, דורש עבודה רבה ויכיל קונטרס ביבליוגרפי שלם, ואין זה מטרתנו כאן.

אולם ארשום כאן איזה אסופות מתוך ספרות חב"ד, שראיתי בנידון זה:

(א) "שערי הלכה ומנהג", חיו"ד ע' סד ואילך – לקט שיחות ואגרות קודש רבינו, מכון "היכל מנחם" ירושלים תשנ"ג.

(ב) "אוצר מנהגים והוראות" חיו"ד ע' נז ואילך, והוא ג"כ ליקוט מנהגים והוראות מרבותינו נשיאי חב"ד, נערך ע"י הרב י"ש ביסטריצקי, ירושלים תשס"ו.

(ג) "ניצוצי רבי", מאמר מאת הרב מרדכי מנשה לאופר, שמלקט על מנהגי רבותינו נשיאינו והתייחסותם ליום זה. ועוד מאמר ממנו בכותרת "ניטל בליל שבת קודש".

(ד) "ניתל – מקורו ומנהגו", מחבר המאמר הוא ש"ב הרב מ"מ הכהן בלוי ר"מ בשיבת חובבי תורה, והוא בנו של ידידינו הרה"ח ר' מאיר בלוי ונכדו של הגאון הר"ר משה יהודה הכהן בלוי המו"ל ספרי הראשונים על הש"ס ועוד ספרים נכבדים.

[בקונטרס "ניתל – מקורו ומנהגו" מציין כי מאמרו "מיוסד ברובו על ספר מועדים לשמחה ח"ב".

וראיתי גם מובא ספרים מיוחדים על עניני ניטל: "ניטל ומאורעותיו" (נ.י. תש"ס). "הפרו תורתך" (נ.י. תשס"ד). "נטעי גבריא" – מנהגי ליל ניטל.

עוד ראיתי מציינים למאמרים אודות ניט"ל בקובצי "המוריה" (תשמ"ו, תשס"ח ועוד), ושיש שם גם מאמרים בזה מאת הר"י מונדשיין ומאת הרב י"ד קלוזנר.

וכל אלו שציינתי כאן בתוך המוסגר, לא ראיתים עדיין וצינתי ע"פ אחרים].

דברים הדורשים תיקון

להלן ארשום על איזה דברים הנדפסים אודות ליל ניטל, הדורשים תיקון לענ"ד:

בקובץ "הערות וביאורים" גליון תתצ"א, כותב ידידינו הר"ח ש' רפפורט רב ומ"ץ באנגלי', וז"ל:

"בגליון "התקשרות" שי"ל לש"ק פ' ויחי (גליון 544) במדור "ניצוצי רבי", הובא מ"ש רבינו, למסור למארגני ה"פגישה" עם הסטודנטים שבלייל שבת-קודש, היות והוא "ניטל" לא יהיו שיעורים בתורה, אלא רק נאומים, סיפורים, וכיוצא בזה. עוד הובא שם בשם הרה"ח ר' יוסף וויינברג, שרבינו אמר לו בנוגע להשיעור בתניא על הרדיו בליילה זה, שסיפר איזה סיפורים מרבתינו נשיאינו.

ולכאורה יש להוכיח מזה, דס"ל לרבינו, שאין סיפורים צדיקים בגדר תלמוד תורה ממש, דאי לאו הכי איך אפשר לעסוק בהם בלייל ניטל לפי מה שנוהגים (לוח "היום יום" י"ז טבת) "שלא לתלמוד בניתל ... כדי שלא להוסיף חיות". ואף שגדול ענין סיפורי צדיקים, מ"מ הרי זה כמו שאר מצוות שעושים גם בלייל ניטל, אבל אין זה בגדר תלמוד תורה...

אמנם יש להעיר מלשון רבינו (לקו"ש ח"ח ע' 298), "און די שיעורים זיינען אויך ניט אין די טיפע ענינים פון תורה, נאר מער ניט ווי לימוד דינים פון קיצור שולחן ערוך, אגדות חז"ל אדער סיפורי צדיקים" וכיון דכולהו בחדא מחתא מחתינהו, משמע קצת, דגם סיפורי צדיקים הם בגדר תורה ממש, וכמו הלכות ואגדות.

וכן משמע קצת מהא דאיתא בכמה מקומות במעלת ה"זכרונות מחיי צדיקים קדושים וטהורים" ע"פ "הידוע במעלת ספר בראשית הקודם לספר שמות וכו' כי הוא מלא סיפורי צדיקים, ועל שמו נקרא ספר הישר".

ולכאורה ע"פ הנ"ל, אין צורך לברך ברכת התורה לפני העסק בסיפורי צדיקים. ועצ"ע.

ע"כ בגליון שם. ועי' ג"כ שם בגליון תתצ"ב.

[ובאיזה עלונים של בתי-חב"ד וכיו"ב שמפרסמים מנהגי ליל ניטל הלכה למעשה, גם הרחיקו לכתוב, וכתבו בתור מנהג חסידי חב"ד שמספרים סיפורי צדיקים בלייל ניטל. ויסודם הוא ע"פ האמור בהוראת רבינו אל הרב וויינברג או למארגני ה"פגישה"].

הנה במאמרו כאן, מסיק כבוד הכותב שליט"א, שלשה חידושים מפתיעים:

(א) דס"ל לרבינו שסיפורי צדיקים אינם בגדר תלמוד תורה ממש. [ואינו מפרש מהו גדרו של "אינו תלמוד תורה ממש". והוא מסיים שזהו דומה לשאר מצוות שעושים גם בלייל ניטל שאינם בגדר תלמוד תורה בכלל].

(ב) שבלייל ניטל יש לעסוק בסיפורי צדיקים.

(ג) שלכאורה ע"פ הנ"ל אין צורך לברך ברכת התורה לפני העסק בסיפורי צדיקים [והיינו שמותר ללמוד ולעסוק בסיפורי צדיקים גם לפני ברכת התורה]. אלא שהוא מסיים שעדיין צ"ע.

ונראה שבכל שלשת דברים הוא לא כיוון יפה, כאשר נוכיח בעז"ה לקמן.

ספרים שנכתבו ע"י בעלי רוח הקודש

כבוד הכותב כנראה לא רצה להיכנס בדבריו לשיעורים, ועל כן הוא הכליל בחדא מחתא כל סיפורי ותולדות גדולי ישראל, הן אלו שמופיעים בספרים שנכתבו ברוה"ק עד הש"ך והט"ז (עי' המשך תער"ב ח"ג ע' א'שפה, וספר שארית ישראל, ווילעדניק ע' קיז, ויש עוד גירסאות), כגון סדר הדורות לרבינו נתן בעל הערוך כו' הסיפורים שבו, והן בספרי רבותינו נשיאינו כגון הלקוטי דיבורים כו' וסיפורים שסיפרו שאר צדיקים הקדושים, והן בספרות העניפה של החסידים לדורותיהם כגון מפי הר"ש גרונם וכיו"ב.

ומובן שקשה לחלק כאשר יושבים לספר סיפורי חסידים להבחין ולבדוק על כל סיפור אם מקורו מפי רבותינו או מחסידים בלבד.

[כותב זה גם לא נכנס לחילוקים אם בענין סיפורי מופת, או "תולדות" גדולי ישראל מתי נולדו ומי היו משפחותיהם כו'].

בליל ניט"ל אין לעסוק בסיפורי הצדיקים

אולם כאשר נוכיח בעז"ה במאמר מיוחד להלן בסיום דברינו, הנה סיפורי צדיקים הם חלק מלימוד התורה לשיטת רבינו, אם כן גם אין לעסוק בסיפורי צדיקים בליל ניט"ל,

וכן מוכח בספר השיחות ה'תש"נ (פ' וישב) שנמצא שם אודות ליל ניטל, ובין הדברים הזכיר רבינו על תלמידים שנוהגים לתקן את בגדיהם, וכן הזכיר על ראית פני הרב בתמונות כו' [וכנראה שכוונת הרבי היא לראיית וידיאו ממראות קודש של ניגוני רבותינו נשיאינו או הגעתם לארה"ב וכיו"ב]. וגם דיבר שם הרבי על הוראות בעבודת ה' והשתמשות לקדושה במשחק הש"ך ע"י הצדיקים, ועיין שם עוד, ולא נזכר שם דבר על סיפור ושמיעת סיפורי חסידים.

דון מינה ואוקי באתרה

ומה שמביאים בשם רבינו שהורה למארגני הפגישה שבלייל ניטל יספרו לפני הסטודנטים סיפורי צדיקים, או עד"ז ברדיו. הנה יש בזה כמה ענינים:

[ודברים אלו הם בנין אב, להרבה דברים שכותבים ופוסקים בשם הרבי, ויש שכבר דנו בזה לגבי נושאים אחרים]:

א) הלימוד בלייל ניטל איננו איסור שדוחה את מצות פיקוח נפש, וכשיבוא לפני הרב שאלה של פיקוח נפש שהוא צריך לעיין בדברי תורה בודאי חובה עליו לעיין בזה גם בלייל ניטל [בכלל כמדומה שרב פוסק כל ההלכות גם בלייל ניט"ל, אבל כאן הזכרנו על עיון בדברי תורה].

ומעתה כאשר נאספו תינוקות ישראל אלו שנשבו לבין העכו"ם, ובאו ליממות אחדות לחסות בצל כנפי השכינה ואחרי זה אפשר שיחזרו למקומותיהם ומנהגיהם ר"ל, מי הוא זה אשר יורה ח"ו אשר בליל הניטל לא ינצלו את אותם שעות להחדיר בהם עוד עניני תורה ומצוות? ושבמקום זה אפשר כמה מהם יחזרו למקומותיהם, ובמה יעסקו אז?

אלא שבמקום להתיר להם לגמרי את הלימוד בתורה, שזה אפשר יעורר תמיהה ויאמר "דרשני", וגם אפשר שיבואו תלמידים ויטעו להורות היתר לנפשם ללמוד בליל ניט"ל. הנה נמצא עבור הסטודנטים היתר לעסוק בדברי תורה הקלים יותר שהם בגדר "שימושה של תורה" שגדול מלימודה אבל אינם מהווים דאבוי ורבא ומתורת הסוד של האריז"ל. ועל ידי ההימנעות מלימוד סוגיות קשות בתורה יהיה בזה גם "זכר למנהג" שלא לעסוק בליל ניטל בדברי תורה.

[דוגמא לדבר בחצרותינו, הם "קעמפים" עבור ילדי ה"פאבליק סקולס", שיש שנוהגים בהם בהיתר רבנים איזה "קולות" במנהגי השלש שבועות ותשעת הימים באופן המותר "בדיעבד". האם נלמד מזה לאדם שומר מצוות או לילד חסידי לנהוג כן בביתו?].

ועל כן אין ללמוד מכאן הוראה במקרה הרגיל לנהוג בסיפורי צדיקים בליל ניטל, כי באמת גם סיפורי צדיקים תורה גמורה הם ואין לעסוק בהם בלילה זו כמו שאין לעסוק בשאר עניני תורה.

ליל ניטל בשבת

(ב) הלא בשמועה זו עצמה, מסופר שרבינו הורה זה בפגישה אל הסטודנטים שהתקיימה בליל ש"ק. ובש"ק קיימים קולות בענין הניטל, ויש חצרות אחרים שאם חל ניטל בליל שבת לומדים אז בתורה [עי' משמרת שלום להרה"צ מקידאנאו ועוד, מטעם כי בשבת אין מקום ליניקת החיצונים, כי כל דינין מתעברין מינה כו' וישוי לון בנוקביהן כו'], אך במנהג חב"ד ועוד אין לומדים גם אם חל בשבת (ועי' ספר טעמי המנהגים). אם כן אין ללמוד מקולא בשבת לקולא בימות החול.

אין למדין מן השמועות

(ג) איך אפשר לקבוע הלכות ומנהגים, מפי השמועות שרבו כמו רבו, וגם אם יהיה בעל השמועה חשוב כאשר יהיה אבל ידוע שסיפורי שמועות מתחלפות מן הקצה אל הקצה [ועי' בהקדמת המחבר בספר "סיפורים נוראים"].

וגם כאן מקור השמועה הוא מפי יומנו של תמים בלתי ידוע, שרשם ביום שני ט' בטבת תשל"א:

"ביום חמישי האחרון הורה אד"ש להרב חודקוב למסור למארגני ה"פגישה" עם הסטודנטים, שבלייל שבת קודש היות והוא "ניטל", שלא יהיו שיעורים בתורה אלא רק נאומים סיפורים וכיוצא בזה".

[ומתיבה אחת שכתוב בשמועה זו "סיפורים", כבר רוצים ללמוד תלי תלים של הלכות ועד שלא לברך ברכת התורה כו', ומי יודע כמה צינורות עברה שמועה זו עד שהגיעה לאזנו של כותב שמועה זו].

סתירת השמועות

והמשך הדברים שמביא הר"ח רפפורט שליט"א (מגליון "התקשרות"), הם מיומנו של ידידינו הרה"ח הר"ר מיכאל שי' זליגסאן, שכתב במוצ"ש ויחי, "ליל ניטל" תשל"ח:

"שמעתי מהרה"ח ר' יוסף ויינברג שכ"ק אד"ש אמר לו בנוגע לשיעור בתניא על הרדיו בלילה זה, שיספר איזה סיפורים מרבותינו נשיאינו. הרב ויינברג סיפר שפעם שאל את כ"ק אד"ש אם יש מקור למה שאומרים שמותר ללמוד דברי חסידות בלילה זה ואמר לו כ"ק אד"ש: "איך האב דערפון ניט געהערט" [לא שמעתי על כך].

[והלא בפסיקא זו עצמה שביומן זליגסאן קיימת בה סתירה גלויה, כי שם כתוב שהרבי אמר לר"י ויינבערג "איך האב דערפון ניט געהערט". אולם ב"רשימות" חוברת קע"ט עמ' 15 מביא הרבי מה שסיפר לו כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ: "גם דא"ח לא היה אדמו"ר נ"ע [הרש"ב] לומד ב"ניטל" וגם לא למיגרס, אם אירע "ניטל" בערב שבת קודש, היה אדמו"ר נ"ע אומר המאמר למחרת בבוקר ולא על דרך הרגיל בליל שבת קודש". אם כן לא יתכן שהרבי אמר להרב ויינבערג שלא שמע ע"ז מאדמו"ר מוהריי"צ. ועמד על סתירה זו הרב מרדכי מנשה לאופער במאמרו על מנהגי ניט"ל שזכר למעלה].

מאמר הגמ' "אין למדין הלכה מפי המעשה"

ונמצא בגמרא שאין למדין הלכה מפי המעשה [מפני שאפשר לטעות בדדמי, כי לא יודעים מה היו פרטי המעשה בעת שאמר הרב אותה הלכה], (עי' ב"ב קל, ב. נדה ז, ב. ונמצא בברכות (דכ"ד ע"ב) שרצו ללמוד ממעשה רבן גמליאל ואמר להם איסטנים אני כו' ושאיני טבי עבדי כו'. וגם בענין אין עונשין מן הדין כתבו מפרשים הטעם שהוא משום שבלמיד ק"ו יכול להיות פירכא. ועי' ברש"י ע"ז די"ט ושו"ע יו"ד סרמ"ב ס"ט בענין הזהירות לדמות מילתא למילתא.

וראה בשו"ת שארית יהודה (להמהרי"ל אחיו של כ"ק אדה"ז) יו"ד ס"א דמי שאינו קבוע להוראה אין לו לדמות מילתא למילתא ואדרבא מי שהוא חריף בסברות ובקיאיות יכול להיות לפום חורפא משבשתא.

וגם הצ"צ כשמביא מפי מצי"ם חסידים גאונים שהעידו בפניו פסקי הלכה מאת רבינו הזקן שהם שמעו ממנו בעצמם, הוא כותב שאין למדין מפי המעשה ומפי השמועות. ועד"ז עוד.

עניני "ניט"ל" יסודתם בקודש העליון

בענין ניטל בפרט, צריך להיות זהירות מיוחדת, כי הוא כל כולו קבלה מפי קודש העליון. כי כאשר מובא ב"היום יום" (י"ז טבת) הטעם המקובל על זה הוא מפני שבילילה זה יכולים להוסיף חיות (לאותו האיש וחיילין דילי, שמתחילה היה לו שייכות לתורה כדאיתא בסנהדרין ק"ז ע"ב כו').

הנה כל ענין הזה דורש ביאור היכן מצינו דבר כזה אשר מבטלים מ"ע של תורה מפני חשש יניקת החיצונים,

[ובקובץ תשובות החת"ס סל"א נתקשה בזה, עד שחידש סברא מנפשי' כי התקנה היתה בכדי שהשטן לא יקטרג שהאומות הוללים כל הלילה וישראל ישנים על מטותיהם, ועל כן תיקנו שלא ילמדו וילכו לישון בכדי שיקומו בחצות ללמוד תורה, לבטל טענת המקטרג.

אבל הלא לפועל רואים במנהגי הקהילות וגם במנהג חב"ד שהתקנה לא היתה לקום בחצות לילה, אלא התקנה היתה לאסור הלימוד בשש או שמונה שעות הלילה],

ולא ראיתי עדיין מי שיעמוד לבאר כל שורש הענין הזה והיכן מצינו דוגמתו בקבלה ובחסידות של חשש יניקתו של מי ששנה ופירש, ובפרט בענין לימוד התורה שאינן מקבלים טומאה ואדברא השכם והערב עליהם בד"ת והם כלים מאליהם ואם פגע בך משכהו לביהמ"ד, ובפרט תורה לשמה ופנימיות התורה דלעתיד שהיא מאילנא דחיי ולית תמן קיצוץ ופירוד כו'.

הביאורים על ניט"ל באגרות רבינו

וראה אגרות קודש רבינו ח"ד ע' שיב על ליל ניט"ל: "שלענין ביטול תורה חידוש גדול הוא".

ובאגרות קודש רבינו שם ע' שנה הוא דן בזה בקצרה לציין לענינים דוגמתו.

ובאגרות אחרות של רבינו (כמצויין בספרים שהובאו לעיל בתחילת הדברים) ראיתי שהוא משלב ביחד בין שני הטעמים על ניט"ל, הטעם שהיהודים לא יכלו לצאת מבתייהם לבתי המדרש בלילה זה שהוא ליל אידם בגלל הסכנה ביחד עם הטעם ע"פ הקבלה שלא להוסיף חיות. [ולענ"ד דבר הזה של צירוף ב' הטעמים יש בו חידוש עצום של הרבי, ששופך אור חדש על גדרם של עוד הרבה ממנהגי ישראל ואכמ"ל]

אך כל דברים אלו של רבינו בענין ניט"ל נאמרו בקצרה מאד, ובהבהרת הדברים צריך ע"ז מאמר מיוחד, ואפשר מי מהקוראים יבוא בהצעת דברים בענין זה.

ובדבר הזה שהוא ספיקה של תורה, בודאי צ"ל זהירות יתירה להורות בין להיתר ובין למניעת הלימוד, אלא בידוע לנו מכתבי רבותינו הקדושים וצדיקים יסודי עולם.

מהו הגדר של העדר הלימוד בניט"ל

אולם לאידך, נראה מכמה מקומות אשר המנהג שלא ללמוד בליל ניט"ל, אינו מנהג של איסור אלא מנהג של "נוהג" בלבד,

[ולפי המבואר בביאור ה"ו ולקו"ת ובשיחות קודש מעלת תפילת ערבית רשות ומעלת הקפות שהם מנהג, עד"ו אפשר יש לדון בנדו"ד].

וע"ד הסיפור המובא בשיחות אדמו"ר הריי"צ ובשיחות רבינו על אדמו"ר הצ"צ שלמד פעם בליל ניט"ל וכשנכנס אליו המ"ץ דליובאוויטש והעיר על זה להצ"צ, סגר הצ"צ הספר ואמר לו "פעטאך" מדוע היית צריך להזכירני על זה. וכן מוכח מעוד מקומות שהיו בזה איזה שינויי מנהגים גם אצל רבותינו.

ולפי זה מובן יותר השמועה, מה שהותר לספר סיפורי צדיקים לפני הסטודנטים, כי לא עסקינן כאן במנהגי איסורים, ועל דרך שכתבנו למעלה.

לפי דברים אלו יתכן, כי כל הזיקה שרצו לקשר בין העדר הלימוד בניט"ל לחיוב ברכת התורה [כי ממה שהותר לספר סיפורי צדיקים, רצה הכותב ללמוד שאין מברכים ברכת התורה על סיפורים אלו], בטעות יסודו. כי באמת בליל ניט"ל אפשר ששייך לעסוק באיזה עניני תורה שכן מברכים עליהם ברכת התורה,

ובפרט שי"ל שחמיר טפי ענינים שבש"ס ופוסקים מפני הקשר לאותו האיש כו'.

קהילות שלא נהגו במנהגי "ניטל"

בענין מנהג ליל ניטל, נהגו בזה בעיקר בחצרות החסידים ועוד קהילות ישראל, אבל בכמה ישיבות ליטאיות אין קיים מנהג זה והם לומדים גם בליל ניטל (עי' "שמירת הגוף והנפש" ח"א סי' צ"א. שו"ת "תשובות והנהגות" ח"א סתק"נ. "הליכות והנהגות" עמ' עב. וב"ארחות רבינו" ח"א עמ' קצג מובא אשר בעל הקהילות יעקב נהג ללמוד בעל-פה בכדי שלא יראוהו החסידים שהם נוהגים בזה איסור).

וגם אצל עדות המזרח כגון יוצאי מרוקו כו' אין קיים מנהג זה, עי' שו"ת יביע אומר ח"ז יו"ד ס"כ. וגם בא"י רבים אין נוהגים בזה (עי' באגרות רבינו שנדפסו בספר "שערי הלכה ומנהג" ו"אוצר מנהגים והוראות" שנזכרו לעיל בתחילת דברינו).

ובשיחות קודש כ' כסלו תשל"ז נזכר ג"כ: "מה שאין כן במדינות המוסלמים כמו מרוקו ותימן לא קיים מנהג זה כלל ומותר ללמוד תורה ללא כל ספיקות, כי מכיון ששם לא הי' לו לאותו האיש שום שליטה אין חשש של ניקה, דיברתי פעם עם יהודי ספרדי על ניטל והוא לא ידע כלל מהענין".

אם מותר לשנות המנהג

ומעתה כשיבוא בחור משיבה ליטאית שלומדים אצלם בניטל, והוא ירצה להתקדש וליטטר לבוא בסוד יראי ה' ההולכים בדרכי הארז"ל כו', האם מותר לו להתבטל בלילה זה מלימוד התורה.

כי מצד אחד הסברא מחייבת, שמכיון דנהרא ונהרא ופשטי' עליו לנהוג בחומרי המקום כפי שנוהגים רבותיו, ושימצא לו דרך להתחיל להתקדש בעניני חסידות אחרים.

אך לאידך י"ל כי קמא קמא הבא לידן עדיף, ואם הוא רוצה לנהוג במנהג החסידים גם בענין זה קדוש ייאמר לו.

ובדבר הזה יכול לדון מורה הוראה שבידו להקיש מענינים בדוגמת זה בדברי חז"ל, וגם באגרות הרבי נמצא בדוגמת זה בחסידים מחוגי הקנאים שמתחילים להתקרב והם שואלים בענין שינוי מנהגי מקומם, ומשם אפשר ללמוד גם בענין זה.

אך כאשר כתבנו לעיל, אין למדין מן הכללות אלא בודאי כל מורה הוראה הראוי לשמו ידון בכל דבר לפי עניינו, ובמצב השואל ומצב סביבתו:

אם אצל שואל זה, ההימנעות בלילה זה מתורה לא תוסיף אצלו לעתיד בלימוד התורה ושמירת המצוות, יורה לו המורה כי אסור לו להתבטל מלימוד התורה בליל ניט"ל.

אך אם השואל הוא נוהג גם בעוד מנהגי החסידים כגון בנוסח התפילה כו', וידוע שגם בקבלת מנהג זה של ליל ניט"ל יוסיף בכללות לימוה"ת ויראת שמים שלו, שאז קל להתיר לו לנהוג גם מנהג זה.

אבל הדבר תלוי גם במצב סביבתו, כי אם בסביבתו יאמרו עליו אשר באנו ח"ו מקדושה חמורה לקדושה קלה להתבטל מלימוה"ת ובמילא יש חשש לריחוק אחרים מלימוד התנאי וכיו"ב, אז יורה לו המורה לא לקיים מנהג זה.

סיפורי הצדיקים בגדר מצות "תלמוד תורה"

ומעתה נשוב למה שהתחלנו לעיל בענין סיפורי הצדיקים אם הם בגדר מצות "תלמוד תורה".

בענין מעלת סיפורי הצדיקים ותולדותיהם יש במקומות רבים בספרי רבותינו נשיאינו,

ראה לדוגמא בספר אגרות קודש כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, חלק ד' עמוד סה: מאמר של הוד כ"ק רבינו הזקן: "ווען מיר - אמר כ"ק רבינו הזקן - האבן געהערט פון

רבין, כלומר המגיד ממעזריטש, א תורה איז דאס ביי אונז געווען תורה שבעל-פה. און ווען מיר האבן געהערט פון רבי'ן א סיפור המעשה איז דאס בא אונז געווען תורה-שבכתב".

סיפור האדמו"ר מרוזין והחסיד מוהרי"א מהאמיל

ובאגרות קודש שם חלק ו' עמ' עה-עז [ונדפס ג"כ בקונטרס סיום והכנסת ס"ת עמ' 25-26 ועוד] איתא הסיפור דלקמן:

"החסיד הגאון מוה"ר יצחק אייזיק נ"ע הלוי עפשטיין מהאמיל [בעל ה"חנה אריאל"] נסע באיזה שליחות מכ"ק אדמו"ר הצ"צ אל כ"ק אדמו"ר מוה"ר ישראל מרוזין, ובעת קבלת האנשים ע"י הצדיק, ראה החסיד הנ"ל כי באו שניים עם חיבוריהם בידיהם לבקש הסכמה האחד היה מגדולי הרבנים שבא עם חיבורו הלמדני, והשני היה אחד החסידים שאסף מעשיות מצדיקים וחסידים, וכ"ק ר' ישראל ישב בדביקות, ואח"כ התחיל לדבר בדבר מעלת סיפורי צדיקים והרושם הגדול שדבר זה עושה בהיכלי הצדיקים בגן עדן, ואח"כ דיבר בעניני חידושי תורה באותם הענינים אשר המקורב קרא לפניו מספרו של הרב בפלפול רב.

החסיד החבד"י הרי"א נ"ע הסתכל בתשומת לב, והי' מוקשה לו מדוע הקדים כ"ק ר' ישראל את הערותיו וכן את הציווי לכתוב את הסכמתו לספר הלקוטים של סיפורי המעשיות להערותיו על חידושי תורה של הרב וציווי לכתוב הסכמה על ספרו, ויהי לפלא בעיניו.

כיומיים אחרי כן בתוך הסעודה אמר כ"ק ר' ישראל דברי תורה, וקודם ברכת המזון אמר: הגאון הליטאי [האמיל היתה בצד הליטאי] מתפלא עלינו על שתחילה דיברנו אודות סיפורי הצדיקים ורק לאחר מכן אודות חידושי התורה, זו באמת קושיא גדולה ועתיקה שרש"י הקדוש שואל אותה בפירושו על הפסוק הראשון של בראשית, לא הי' צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם ומה טעם פתח בבראשית משום כח מעשיו הגיד הנשמה שבמעשי הבריאה בכל עת ובכל רגע.

מבינים אתם, פנה כ"ק ר' ישראל מרוזין אל החסיד הרי"א, אנו נוהגים באותו סדר שהשי"ת נתן לנו את התורה הקדושה בתחילה ספר בראשית סיפורי צדיקים, כמאמר המדרש במי נמלך בנשמותיהן של צדיקים ולאחר מכן ספר שמות החודש הזה לכם.

חידושי התורה מספרים על הלמדנות הגדולה והסברות שהמחבר חידש בתורה הקדושה, וסיפורי הצדיקים מספרים על החידושים הגדולים שהשי"ת חידש ומחדש בעולם, משום כך הקדמנו ההסכמה על ספר סיפורי צדיקים לפני ההסכמה על ספר חידושי תורה". עד כאן התוכן. ענין זה נזכר גם בשיחות הרבי כמובא גם במאמרו של הרב רפפורט שהעתיקנו בתחילת דברינו.

[ומעניין החידוש בסיפור זה, כי הנה החסיד החדד"י גאון אלקי הרי"א מהאמיל, היה צריך לשמוע דברים אלו מפי אחד מהרה"ק מצדיקי פולין נכד של ר"א המלאך בן הרב המגיד ממעזריטש. גם דבר זה כשלעצמו בודאי יש בו משום לימוד].

וראה בספר השיחות תש"ב ע' 154: בכלל סיפורי צדיקים, ובפרט אז א צדיק דערציילט עס, איז דאס תורה ממש.

ועיין מה שליקט בארוכה הרא"ח גליצנשטיין בהקדמתו לספר "אוצר סיפורי חב"ד" כך הראשון, על מעלת לימוד תולדות גדולי ישראל וסיפורי הצדיקים.

דברי הגאון בעל ה"אחיעזר" על תולדות הצדיקים

והגאון ר' חיים עוזר ז"ל, כותב בהסכמתו לספר "דור ישרים" (פיעטרקוב, תרס"ח):

"גדולי התורה מאז ומעולם לא שמו ליבם להעמיק בידיעת דברי הימים לבני ישראל, אף כי לכתוב בספר תולדות גדולי וחכמי ישראל מדור דור. דברי רבותינו הראשונים והאחרונים הלא חיים וקיימים בפיות תופשי התורה, כל בתי המדרש מלאים מזון אל זן מרבנן ותלמידיהון הלומדים תורת חיים כאילו נאמרו ונשנו היום, ואין עושין נפשות לצדיקים שדבריהם הם זכרונם. גם הגדולים המועטים אשר התעסקי בדברי הימים, היו מעשיהם בזה בדרך מקרה ובדרך אגב, ומבחרי עתותיהם הקדישו לידיעת התורה, הרבה מארץ מדה והעמוקה מני ים, בה שמו מעיינם לכל מקצועותיהם ומשם שאבו גם ידיעת דברי הימים. בדברי רבותינו העמיקו חקר ולא בתולדותיהם ומקומות מושבותיהם.

אולם מתקופת ירידת היהדות בארץ אשכנז... כאשר בא שמשם של גדולי ישראל, בתי מדרשיה ושיבותיה שוממים, אין תלמידים לומדים הוויות דאביי ורבא, אין תורה ואין יראת ה', אז החלו הסופרים השרדים שם להציב ציונים ומצבות לגדולי המאורות ולמאורעות הדורות. מהם אשר כוונתם רצויה לחבב על כל פנים בעיני הדור חכמת ישראל וגדוליהם אם לא על ידי ידיעה והכרה וראיה, ישמעו מפי השמועה כי היו להם אבות זקנים מצוינים אשר בכבודם יתימרו...

לדבר הזה שמו לב יחידי סגולה שבדור... ישימו נא חכמי לב, אשר חננם ה' בכשרון דעת וידיעה גדולה, כי עת לעשות לה' ולהשתתף בעבודת הספרות הנאמנה למסורת האבות".

הגאון רבי חיים עוזר כותב בהעיסוק בתולדות גדולי ישראל רק בחינת "בדיעבד" בלבד ובגדר "עת לעשות לה'".

[ואפשר זה קשור ג"כ עם שיטתו של הגר"ח מוואלאז'ין בענין לימוד ספרי מוסר ויראת ה' שהוא נועד רק לשעת הדחק, עי' ספר "תורה לשמה", ירושלים תשל"ב ע' 203. אבל אין כן שיטת רבינו הזקן בהלכות תלמוד תורה].

אך בדברי רבותינו נשיאי חב"ד, מוצאים אנו בהפלת מעלת העיסוק בתולדות וסיפורי הצדיקים גם באופן של "לכתחילה" ולא בבחינת כורח השעה בלבד, וכאשר הובא קצת למעלה.

המקורות בהלכה

ואכתוב המקורות, ונקודת הדברים בקצרה מאד:

בהלכות ת"ת לאדמו"ר הזקן כותב בכ"מ בענין חיוב מצות תלמוד תורה גם בלימוד האגדות וספרי היראה:

פ"ב ס"א: וכן בדרשות ההגדות להתבונן מתוכם מוסר השכל לידע את ה', כמו שאמרו חכמים רצונך שתכיר מי שאמר והיה העולם למוד דברי אגדה שמתוך כך אתה מכיר את הקב"ה ומתדבק בדרכיו, כי רוב סודות התורה שהיא חכמת הקבלה וידיעת ה' גנוזים באגדות".

שם ס"ט: "ולימוד האגדות מביא גם כן לידי מעשה להתבונן מהם מוסר השכל, ומי שלא הגיע למדה זו ילמוד בספרי מוסר שנבנו דבריהם על המדרשים וההגדות ומאמרי הזוהר".

ושם פ"ג ה"ד: "ולימוד בהגדות ומדרשים או ספרי מוסר שנבנו על מדרשי חכמים שדבריהם תורה וקבלה ולא שכל אנושי".

[וע"ש בהל' ת"ת פ"א ס"ו לענין הלימוד לעיונא: "ובזמן הזה כו' רוב הפוסקים ראשונים ואחרונים כו'"].

ובשיחת יום שמח"ת תשי"ג (תורת מנחם ח"ז ע' 14, הובא ב"שערי הלכה ומנהג" ח"ה סקכ"ג), שמצות תלמוד תורה הוא בכל הספרים שנתפשטו ונתקבלו בכל תפוצות ישראל.

ובשיחת י"ט כסלו תשד"מ (ע' 615) איתא: "שספרים אלו שנתפשטו ונתקבלו בכל תפוצות ישראל, חלים עליהם דברי הרמב"ם בריש הל' ממרים לגבי המנהגות וההזירות שפשטו בכל ישראל שחלה עליהם המ"ע דעל פי התורה אשר יורוך והמל"ת דלא תסור".

ובמאמרי אדה"ז נמצא כי כל סיפורי המעשיות שבאגדות חז"ל הם מפנימיות חכמה עילאה כו', עי' מאמרי אדה"ז על נביאים ס"ע רלד ועוד].

לימוד ספרי יראה המביאים לידי מעשה

והנה סיפורי רבותינו נשיאינו ותלמידיהם, ועד"ז עוד גאוני ישראל הלומדים תורה לשמה ובגדר תלמיד ותיק כו', הם בודאי בגדר ספרי מוסר שנבנו דבריהם על הגדות ומדרשים, הן מצד עצמם וגם כי כל הסיפורים מתובלים עם פירושים בפסוקים ואגדות חז"ל או בעניני סודות התורה.

וגם ספרים שנכתבו ע"י חסידים אבל עוסקים בתולדות רבותינו כגון ספר "בית רבי" וכיו"ב, הרי העיקר בהם הוא מה ששמעו מפי רבותינו ותלמידיהם הקדושים.

[וי"ל כי גם סיפורי חסידים שלהם עצמם ועד"ז גדולי תורה כו', על מופתים ונסים של השגחה פרטית שקרו להם בחייהם וכיו"ב, הוא המיוסד על אגדות חז"ל בענין כח לימוד התורה וקיום המצוות לשנות מערכות הטבע ונסים ונפלאות של התנאים ואמוראים גינאי חלוק לי מימך כו', ומפורש בספר החקירה להצ"צ ובכ"מ כי על ידי ידיעת המופתים והשגחה הפרטית כו' עי"ז מכירים במי שאמר והיה העולם כו'.]

וע"כ נ"ל בלי ספק כי לדעת רבותינו הקדושים, סיפורי נפלאות ותולדות הצדיקים הם בגדר תלמוד תורה ממש שחייבים עליהם בברכת התורה.

דעת פוסקים אחרים

ויתכן כי גם לפי דעת הגאון ר' חיים עוזר שהבאנו דבריו למעלה, יש לברך ברכת התורה על תולדות גדולי ישראל, ועיקר דבריו הם רק החילוק כי בדורות הקודמים היה ידיעת דברי הימים מתוך לימוד הש"ס ופוסקים, משא"כ בימינו בירידת הדורות שצריך לעסוק בזה בהתעסקות מיוחדת. וע"ד שכתב רבינו הזקן בהל' ת"ת שבימיהם היה די בלימוד האגדות שבמדרשים אך בימינו נכלל בזה גם לימוד בספרי היראה שבנויים על אגדות חז"ל.

ועיין במדרש רבה ר"פ ברכה הובא בהקדמת הראשית חכמה, שהוא מייחס את מצות ברכת התורה לענין היראה יותר מענין הלימוד.

איברא כי יש שכתבו, כי "על סיפורים ועובדות מגדולי ישראל, אין צריך לברכת התורה אע"פ שיש בהם מוסר השכל" (ספר פסקי תשובות). אבל הם הלא אינם הולכים לפי שיטת אדה"ז ולפי שיטת רבינו, ולא מפיהם אנו חיים. וגם אפשר הם דנים בסיפורים ועובדות מסוג אחר שאנו דנים בהם.

ויש גם שכתבו כי מצות ברכת התורה היא גם לפני עשיית כל מצוה (עי' פסקי תשובות ששנ"ג אות ג' ובביאור הלכה סי' תקפ"ח), אבל הוא חידוש גדול ובודאי שאין כן דעת אדה"ז באו"ח סמ"ז שם.

חילוקי גדרים במצות "תלמוד תורה"

והנה באמת יש לפעמים גדרים בלימוד התורה, שמקיימים מצות ת"ת אבל אין חייבים בברכת התורה,

דעי' בשו"ע אדה"ז או"ח סמ"ז ס"ב (ע"פ הראשונים ושו"ע שם) ש"המהרהר בדברי תורה אין צריך לברך",

ובהל' ת"ת פ"ב הי"ב, כתב רבינו: "וכל אדם צריך ליהרר להוציא בשפתיו ולהשמיע לאזניו כל מה שלומד בין במקרא משנה ותלמוד אלא אם כן בשעת עיון להבין דבר מתוך דבר, וכל מה שלומד בהרהור לבד ואפשר לו להוציא בשפתיו ואינו מוציא אינו יוצא בלימוד זה ידי חובת מצות ולמדתם אותם וכמ"ש לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ח והגית בו וגו', וכמו בכל המצות התלויות בדבור שאינו יוצא בהן ידי חובתו בהרהור אלא אם כן שומע מפי המדבר שהשומע כעונה בפיו". ע"כ.

[המדייק בדברי אדה"ז כאן יראה כי מה שהרהור הוא לאו כדיבור דמי בתלמוד תורה, זהו רק כשאפשר לו להוציא בשפתיו ואינו מוציא, משא"כ בשעת עיון להבין דבר מתוך דבר הוא כן מקיים מצות ת"ת. וכן נראה להוכיח גם משו"ע אדה"ז או"ח סק"ב ס"א שיש מצות ת"ת גם בעיון, וע"ש בב"ח, ויש להאריך בכ"ז טובא].

ומבאר את זה בהערת הרבי (נדפס ב"חידושים וביאורים לש"ס" ע' קלח, ובתניא "אגרת התשובה" עם ליקוט פירושים ומ"מ ע' סה, וכן בלקוטי ביאורים לתניא ח"ב): "אין כוונתו שאינו מקיים גם מצות והגית, דאם כן הוצרך לכתוב "אינו יוצא בלימוד זה מצות תלמוד תורה" (שבה נכלל ב' המצות: "ולמדתם" ו"והגית"), ומדכתב "אינו יוצא י"ח מצות ולמדתם אותם" מוכרח שכוונתו רק למצוה זו, ומה שמעתיק גם התיבות "והגית בו" הוא להדגיש ש"מפ"ח" הוא בדיוק ואך דיבור". ע"כ.

[ובשו"ע אדה"ז הל' ת"ת הוצאה החדשה ח"ה ע' תעג, מציין להרבה ספרים שדנים על הלכה זו בשו"ע אדה"ז בענין הרהור בדברי תורה, ולא עיינתי עדיין בכל אלו. וכן לא עיינתי עדיין בספרי הגה"ח רמ"ש אשכנזי על הל' ת"ת בכל המקומות שמדבר בענינים אלו].

ומכיון שיש לפנינו מציאות של קיום מצות ת"ת בהרהור, ומ"מ אין מברכין ע"ז ברכת התורה. אם כן מזה היה יכול הטוען לומר שעד"ז בסיפורי צדיקים אף שמקיימים מצות ת"ת, אבל אפשר אין לברך ע"ז ברכת התורה.

חיוב ברכת התורה ב"סיפורי הצדיקים"

אבל באמת אין זה שייך לנדו"ד, כי בהרהור כאשר מפרש בהערת רבינו אינו מקיים מצות ולמדתם רק מצות "והגית", ועל כן פסק אדה"ז באו"ח סמ"ז שאין מברכים על

זה ברכת התורה [והגר"א שם כנראה לא ירד לעומק הדברים כפי שיטת אדה"ז בהל' ת"ת, ועל כן הוא חולק שם על השו"ע וס"ל שכן מברכים על הרהור בד"ת],

משא"כ בענין סיפורי צדיקים כאשר הבאנו מהל' ת"ת לאדה"ז יש בזה כל הענינים שבמצות תלמוד תורה, אם כן בודאי שאסור לעסוק בסיפורי צדיקים לפני ברכת התורה.

וכן אין לדון לכאן מענין לימוד התורה בנשים, שיש בזה כמה גדרים וקל יותר מלימוד התורה באנשים כמבואר בשיחות רבינו ובכמה אחרונים. כי לפי מה שהבאנו, כאן בסיפורי צדיקים הוא מצות לימוד התורה גמור כמו בלימוד ההלכות והוויות דאביי ורבא כו'.

סיכום כללי

והנה כמו שהארכנו בענין ברכת התורה על סיפורי צדיקים, מאותם מקורות יש לדון בזה גם כן לענין איסור הלימוד באבלות ובתשעה באב ואיסור לימוד תורה עם נכרי, ובענין דברי תורה בידים מטונפות, ובדבר קדושת הספרים ומצות קנייתם כו', שלפי מה שהעלינו, אין לקצץ בנטיעות ואין להבדיל בכל זה בין ספרי לימוד הלכה וסודות התורה, לספרי סיפורי הצדיקים.

אמנם כי יש לעיין במיוחד בכל אותם הלכות ע"י אלו ששייכים לזה.

פשוטו של מקרא

ימים רבים

הרב שרגא פייוויל רימלער

רב בברייטון ביטש, ברוקלין, נ.י.

בפ' וישב ל"ז ל"ד ברש"י ד"ה ימים רבים כותב "כ"ב שנה משפירש ממנו עד שירד יעקב למצרים שנאמר יוסף בן שבע עשרה שנה וגו' ובן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה ושבע שני השובע ושנתים הרעב כשבא יעקב למצרים הרי כ"ב שנה כנגד כ"ב שנה שלא קיים יעקב כבוד אב ואם כ' שנה שהיה בבית לבן וב' שנה בדרך בשובו מבית לבן שנה וחצי בסכות וששה חדשים בבית אל וכו'"¹⁵⁷.

(157) וראה מ"ש רבנו בחיי כאן.